

ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΑΡΜΕΝΙΩΝ
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΒΕΝΕΤΙΚΗΝ ΓΕΡΟΥΣΙΑΝ

1 Ιουλίου 1363.

Οἱ Βενετοὶ ἐφήρμοζον εἰς τὰς κατακτωμένας χώρας τὸ γνωστὸν «διαίρει καὶ βασιλεύει», διὰ τοῦτο πάντοτε εἰς πᾶσαν χώραν, ἣτις περιήρχετο εἰς τὴν κυριότητα αὐτῶν, ὑπὸ τὸ πρόσχημα δῆθεν τῆς ἀυξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, μετεκάλουν ἔξωθεν, ἐκ μερῶν μὴ Βενετοκρατούμενων, ἀποίκους, οἵτινες ἐγκαθιστάμενοι εἰς τὰ Βενετοκρατούμενα μέρη ἐπέφερον ἀλλοίωσιν τοῦ τοπικοῦ φρονήματος, διότι, μέχρις οὗ ἀφομοιωθῶσιν οὗτοι, ἦσαν πειθήνια ὄργανα τῆς αὐθεντίας, ἀναμένοντες παρ' αὐτῆς τὰ μέσα νὰ ζήσωσιν.

Ἄλλος σπουδαῖος λόγος τοῦ ἐποικισμοῦ τῶν κτήσεων ἦτο καὶ ἡ πύκνωσις τοῦ πληθυσμοῦ διὰ τὴν ἐντατικωτέραν καλλιέργειαν τῶν κτημάτων, ἢ ἀπόδοσις τῶν ἠποίων κυρίως παρεῖχεν ὠφελείας εἰς τὴν κυριαρχοῦσαν δύναμιν.

Τὰ Ἑλληνικὰ παράλια καὶ αἱ νῆσοι, διαρκοῦντος τοῦ μεσαίωonos, ὑπέστησαν καταστροφὰς ἀνεπανορθώτους, ἕνεκα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν διαφόρων βαρβάρων λαῶν τῆς δύσεως καὶ τῶν Ἀράβων πειρατῶν. Ἡ τετάρτη σταυροφορία, ἣτις τόσον μετέβαλε τὴν πολιτικὴν ὄψιν τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐγκατέστησε τοὺς Φράγκους κυρίους, εὔρε τὰς νήσους καὶ τὰ παράλια ἔρημα σχεδὸν κατοίκων. Ὡς μόνη λύσις διὰ τὴν πύκνωσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν μερῶν τούτων εὐρέθη ὁ ἔξωθεν ἐποικισμός.

Ἡ μεγάλη αὕτη κοινωνικὴ ὀργάνωσις εἰς τὴν Ἑλλάδα, λήγοντος τοῦ μεσαίωonos, καὶ δὴ μετὰ τὴν τετάρτην σταυροφορίαν, χρήζει ἐιδικῆς μελέτης, διότι δὲν εἶναι μόνον τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα κατέστησαν τὴν ἱστορίαν τῆς Φραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος τόσον πολὺπλοκον· παρουσιάζονται ἀκόμη πλεῖστα ὅσα ἄλλα ζητήματα, τὰ ὁποῖα εἰσέτι δὲν ἀπησχόλησαν τοὺς μελετητὰς τῶν χρόνων ἐκείνων. Ταῦτα εἶναι τὰ κοινωνικὰ καὶ τὰ οἰκονομικά, εἰς τὰ ὁποῖα περιλαμβάνεται πλῆθος ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἐρευνώμενα ἤθελον παρουσιάσει τὴν ἀληθῆ κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος τῶν χρόνων ἐκείνων.

Ἡ ἐξέλιξις τῶν ἡγεμονικῶν οἰκῶν καὶ ἡ γενεαλογία αὐτῶν ὑπῆρξε τὸ προέχον ζήτημα εἰς τὰς μελέτας περὶ τῆς Φραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος· διὰ τοῦτο καὶ ἄνδρες τῆς περιωπῆς τοῦ Καρόλου Χόφφ καὶ τοῦ κ. Οὐίλλιαμ Μίλλερ, ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐβάσιον κυρίως τὰ κλασσικὰ αὐτῶν ἔργα, τὰ ὁποῖα θὰ εἶναι ὁ ὁδηγὸς καὶ ὁ γνώμων πάσης περαιτέρω ἱστορικῆς συγγραφῆς.

Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον ὑπέμ πᾶν ἄλλο προέχει πρὸς διευκρίνισιν ὅλων

τῶν ζητημάτων τῶν σχετιζομένων μετ' τὴν ἱστορίαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν Φράγκων, ἧτις εἶναι καὶ ἡ κατακλείς τῆς πτώσεως τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ γένεσις τῆς νέας περιόδου τῆς Εὐρώπης, εἶναι ἡ συγγραφή μεμονωμένων μονογραφιῶν ἐκάστης Ἑλληνικῆς χώρας ἰδιαίτερος.

Ὁ τοπικὸς μελετητὴς δὲν θὰ ἀσχοληθῆ μόνον μετ' τὴν γενεαλογίαν τῶν κυριάρχων, ἀλλὰ θὰ προσπαθῆσιν νὰ ἀνεύρῃ τὰς πηγὰς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων θὰ μελετήσῃ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν τοῦ τόπου, τὰς σχέσεις τῶν δουλοπαροίκων μετὰ τῶν κυρίων καὶ τῶν κυρίων μετὰ τῶν κυριάρχων. Διὰ στατιστικῶν ἐπὶ τῆς παραγωγῆς καὶ τοῦ ἐμπορίου θὰ διαφωτίσῃ τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τοῦ τόπου, ἀνευρίσκων εἰς τὰ ἀρχεῖα τοῦ κυριάρχου τὰς εἰσπράξεις ἐκ τῶν φόρων καὶ τῶν δασμῶν, οἱ ὅποιοι, ἐπιβαλλόμενοι εἰς ὄρισμένην ἀναλογίαν, δύνανται δι' ἀναγωγῆς νὰ ἀποδώσωσι τὴν ὅλην παραγωγὴν.

Ἡ τοιαύτη ἐργασία ἤρχισε πραγματοποιουμένη, δυστυχῶς ὅμως ἐκ τῶν ἐνότων, διότι δὲν ἐλήφθη ἀκόμη ἡ δέουσα πρόνοια, ὅπως τὰ ἀρχεῖα τῆς δύσεως, τὰ περικλείοντα ἀγνώστους ἀκόμη πληροφορίας περὶ τῶν Φραγκοκρατουμένων Ἑλληνικῶν χωρῶν μελετηθῶσι καὶ δημοσιευθῶσι, καθιστάμενα οὕτω προσιτὰ εἰς τοὺς θέλοντας νὰ μελετήσωσι τὴν ἱστορίαν τοῦ τόπου τῶν.

Μία Ἑλληνικὴ χώρα, τῆς ὁποίας ἡ ἱστορία ἔχει ἀνάγκην διαφωτίσεως, ὡς πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἐκτεθείσας ἀπόψεις, εἶναι ἡ Κρήτη. Ἡ ἐρευνα τῆς ἱστορίας τῆς μεγαλονήσου παρέμεινε σχεδὸν στάσιμος, ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Φλαμίνιος Κορνήλιος συνέγραψε τὴν *Creta Sacra*, ἧτις εἶναι τὸ κλασσικώτερον περὶ Κρήτης βιβλίον. Ἐξ αὐτοῦ ἦντλησαν πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ μετέπειτα συγγράψαντες ἱστορίαν τῆς Κρήτης, προσθέσαντες παρεμπιπτόντως, ὅσα ἐκ τῶν μελετῶν τῶν ἱστοριοδιπλῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος προέκυψαν, ἂν καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἐτόλμησε ν' ἀναλάβῃ τὸ Ἡράκλειον ἔργον τῆς μελέτης τῶν περὶ Κρήτης σφριζομένων ἐν τῷ Βενετικῷ ἀρχεῖῳ ἀπειροπληθῶν ἐγγράφων καὶ συμβολαιογραφικῶν πράξεων.

Ἡ μελέτη τῶν Κρητικῶν ὑποθέσεων, ὡς πολλάκις μέχρι τοῦδε ἐτόνισα, θὰ εἶναι ἡ ἀφετηρία τῆς μελέτης τῆς ἱστορίας τῆς φραγκοκρατημένης Ἑλλάδος, ἡ δὲ δημοσίευσις τῶν περὶ Κρήτης ἐγγράφων, ἧτις ἤρξατο ἤδη ἐπ' αἰσιωτάτοις οἰωνοῖς ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν διὰ τῆς ἡγεμονικῆς δωρεᾶς τῆς ἐριτίμου κυρίας Ἐλενας Βενιζέλου, θὰ παράσῃ νέον καὶ πλούσιον ὕλικὸν εἰς τόσους ἐμβριθεῖς μελετητὰς τῆς πατρίου ἱστορίας.

Ἡ δημοσιευομένη ἐνταῦθα πρεσβεία τῶν Ἀρμενίων πρὸς τὴν Βενετικὴν Γερουσίαν, παρέχει δύο ζητήματα ἄξια μελέτης.

Πρῶτον ὅτι εἰς προγενεστέραν τοῦ 1363 ἐποχὴν, ἐγένετο ἀποικισμὸς Ἀρμενίων εἰς Κρήτην, ὅστις ἔπαυσεν ὑφιστάμενος ὡς αὐτοτελὴς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀφ' οὗ δίδεται εἰς τοὺς νέους Ἀρμενίους ἀποίκους ναὸς φέρων τὴν ὀνομασίαν τῶν Ἀρμενίων, ἀλλὰ μὴ ἀνήκων εἰς Ἀρμενικὴν κοινότητα, ἀφ' οὗ, ὡς ἐκ τῶν λεγομένων προκύπτει, ἦτο ἔρημος.

Τὸ ζήτημα εἶναι πότε ἐγένετο ὁ παλαιότερος οὗτος ἀποικισμὸς καὶ διατὶ ἐξεφυλίσθη. Ἀφομοιώθησαν οἱ Ἀρμένιοι πρὸς τοὺς ἐντοπίους, γενόμενοι ὀρθόδοξοι καὶ ὡς ἐκ τούτου παύσαντες νὰ ἔχωσι τὴν ἀτομικότητά των ἢ κατεστράφησαν ἐξ ἐπιδρομῆς τινος, ἢ ἀνεχώρησαν ἐκ Κρήτης;

Δεύτερον ζήτημα εἶναι, ἐὰν ἐπραγματοποιήθη ὁ νέος οὗτος ἀποικισμὸς Ἀρμενίων ἐλθόντων ἐκ τῆς μεγάλης Ἀρμενίας. Τὸ δεύτερον τοῦτο ζήτημα χρήζει μελέτης, διότι πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι μετὰ δύο μῆνας ἀπὸ τῆς ὑποβολῆς καὶ παραδοχῆς ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Γερουσίας τῶν αἰτημάτων τῶν Ἀρμενίων, ἐξεργάγη, ὡς γνωστόν, ἡ μεγάλη ἐπανάστασις τῆς Κρήτης τοῦ 1363, ἡ ὁποία διετηρήθη ἐπὶ τριετίαν. Οἱ Βενετοὶ τότε ἀπησχόλησαν τοὺς στόλους αὐτῶν πρὸς μεταφορὰν τῶν μισθωτῶν στρατευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐκ πλείστων μερῶν ἐστρατολόγησαν, φθάσαντες καὶ μέχρι τῆς Ἀγγλίας.

Εἰς τὰ παρ' ἐμοῦ μέχρι τοῦδε συλλεγέντα ἔγγραφα ἐκ τῆς Μείζονος Δουκικῆς Καγκελλαρίας τῆς Βενετίας μέχρι τοῦ 1400, οὐδεὶς πλέον γίνεται λόγος περὶ Ἀρμενίων. Ἴσως εἰς τὸ ἐν Βενετία Ἀρχεῖον τοῦ Δουκὸς τῆς Κρήτης νὰ εὑρεθῶσι σχετικὰ πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, νομίζω ὅμως ὅτι, προκειμένου περὶ ζητήματος τοιαύτης φύσεως, ἡ κυβέρνησις τῆς μητροπόλεως θὰ ἐλάμβανε γνώσιν, ἀποφασίζουσα ἐπὶ διαφόρων ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἤθελον ἀναφυῆ, κατὰ τὴν ἐγκατάστασιν.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ πρεσβεία αὕτη δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πειστήριον περὶ τῶν μεθόδων, διὰ τῶν ὁποίων οἱ Βενετοὶ προσεπάθουν νὰ νοθεύσωσι τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα τῶν κητῶν των, αἵτινες ὅμως πάντοτε ἀπέβησαν ἄκαρποι, διότι ἡ φυλὴ εἶχεν ἀνέκαθεν τὴν δύναμιν νὰ ἀφομοιώσῃ τοὺς ἐπιδρομεῖς, ὅθεν δῆποτε καὶ ἂν ἤρχοντο. Ἡ ἀρχὴ αὕτη μόνον διὰ τοὺς Τούρκους δὲν ἀληθεύει, ἀφ' οὗ γνωστόν εἶναι ὅτι ὁ νόμος τοῦ Μωάμεθ προέβλεψε τὴν περίπτωσιν ταύτην διὰ μέτρων βιαίων καὶ καταθλιπτικῶν.

Περίληψις τῆς Πρεσβείας.

*Ἐκ τῶν βιβλίων τῆς Γερουσίας, θεσπίσματα ποικίλα
βιβλίον 31, φύλλον 23π.*

Ἀρχιεπίσκοπός τις τῶν Ἀρμενίων τοῦ Εὐξείνου παρουσιασθεὶς πρὸ τοῦ Δόγη μὲ συστατικὰς ἐπιστολάς τοῦ δουκὸς καὶ τῶν συμβούλων Κρήτης ἀνέφερεν ὅτι, πλὴν τῶν ὑπηρετῶν, δύο χιλιάδες Ἀρμενίων ἐπιθυμοῦσι νὰ μετοικήσωσιν εἰς Κρήτην, ἀφ' οὗ δοθῇ εἰς αὐτοὺς τόπος πρὸς συνοικισμὸν καὶ θεωρηθῶσιν οὗτοι ὡς Βενετοί. Εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον τοῦτον ἀνεκοινώθησαν αἱ συνθηκαὶ καὶ οἱ ὅροι συμφώνως πρὸς τοὺς ὁποίους θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μετοικήσωσιν οἱ Ἀρμένιοι οὗτοι εἰς Κρήτην, μετὰ πολλὰς δὲ συζητήσεις ἐπὶ τέλους ἔμεινεν εὐχαριστημένος καὶ ἐζήτησε ναὸν τινα ἀρχαῖον, ὅστις εὑρίσκετο ἐν Χάνδακι καὶ ὠνομάζετο ναὸς τῶν Ἀρμενίων. Πλὴν τούτου

ἐξήγησε καὶ ἀγρόν τινα, ἀνήκοντα ἄλλοτε εἰς τοὺς Ἰουδαίους, συνορευόντα δὲ μετὰ τοῦ εἰρημένου ναοῦ, ὅπως οἱ ἔποικοι κτίσωσιν ἐπ' αὐτοῦ οἰκίας καὶ ἄλλα κτίσματα χρήσιμα εἰς αὐτούς.

Ἀπεφασίσθη λοιπόν, πρὸς ὄφελος τῶν Ἀρμενίων, νὰ δοθῆ ὁ ναὸς οὗτος ἐλεύθερος, προσέτι δὲ καὶ ὁ ἀγρὸς ὁ ἄλλοτε τῶν Ἰουδαίων, κατάλληλος πρὸς ἀνέγερσιν οἰκοδομῶν καὶ ἄλλων χρησίμων, ὡς ἀναφέρει ὁ ἀρχιεπίσκοπος. Ἐπὶ πλέον νὰ γραφῆ εἰς τὸν δοῦκα καὶ τοὺς συμβούλους Κρήτης, εἶαν περίεξ ἢ πλησίον τοῦ εἰρημένου ναοῦ ὑπάρχωσιν οἰκίαι τινὲς ἀνήκουσαι εἰς τὴν κοινότητα ἢ εἰς ἰδιώτας, νὰ δωθῶσιν εἰς αὐτούς, πρὸς κατοικίαν τῶν ἄνευ μεγάλης ζημίας τῆς κοινότητος ἢ τῶν ἰδιωτῶν. Ἐὰν δὲ τις ἤθελε παραπονεθῆ διὰ τοῦτο, ὁ δούξ καὶ οἱ σύμβουλοι νὰ προβλέψωσι περὶ τῆς ἀποζημιώσεώς του, διὰ τοῦ καλύτερου τρόπου, ὁ ὁποῖος θὰ ἐφαίνετο εἰς αὐτοὺς ὠφελιμώτερος τόσον διὰ τὴν κοινότητα, ὅσον καὶ διὰ τοὺς ἰδιώτας, ὅπως διευκολυνθῶσιν οἱ Ἀρμένιοι οὗτοι νὰ ἔλθωσιν.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα νὰ θεωρηθῶσιν οἱ ἄποικοι ὡς Βενετοὶ, διατάσσεται, ἵνα πάντες οἱ Ἀρμένιοι, οἵτινες θὰ μετοικήσωσιν εἰς Κρήτην ἢ ἄλλας χώρας τῆς αὐθεντίας, θεωρῶνται Βενετοὶ ἐπὶ τετραετίαν, μετὰ τὴν πάροδον τῆς ὁποίας νὰ δοθῆ παράτασις τῆς προθεσμίας, κατὰ βούλησιν τῆς αὐθεντίας. Ἐπίσης ὀρίζεται ὅτι οἱ Ἀρμένιοι οὗτοι, συμφώνως πρὸς τὴν αἴτησιν τοῦ ἀρχιεπισκόπου, θὰ δύνανται νὰ ἐπιβαίνωσι τῶν Βενετικῶν πλοίων μετὰ τῶν ἐμπορευμάτων καὶ κινητῶν των, ἕξομοιοῦμενοι ὡς πρὸς τὸν ναῦλον πρὸς Βενετούς. Ἐὰν δὲ τινες ἤθελον νὰ ταξειδεύσωσιν ἄνευ ἐμπορευμάτων, θὰ ἠδύναντο νὰ πράξωσι τοῦτο, ἀλλὰ τότε θὰ ἐπλήρωνον κατὰ κεφαλὴν, ὅ,τι ἤθελε θεωρηθῆ νόμιμον. Ἐν περιπτώσει δὲ καθ' ἣν ἤθελε ζητηθῆ παρ' αὐτῶν ὑπὲρ τὸ νόμιμον, οἱ πρόξενοι καὶ οἱ ρέκτορες τῶν Βενετῶν τῶν μερῶν ἐκείνων ἤθελον κανονίσει καὶ διατιμήσει ὅ,τι εἶναι νόμιμον. Ἐὰν δὲ δὲν ἤθελε διατιμηθῆ ὁ ναῦλος ὑπὸ τῶν προξένων καὶ ρεκτόρων καὶ οἱ Ἀρμένιοι ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς ἐπιβαρυνομένους καθ' ὑπερβολὴν, τότε ἐπεφυλάσσετο εἰς τὴν Δουκικὴν αὐθεντίαν ἢ εἰς τοὺς ρέκτορας τοῦ τόπου τοῦ προορισμοῦ τὸ δικαίωμα τῆς διατιμήσεως, τῆς διαθέσεως καὶ τοῦ διακανονισμοῦ, ὡς ἤθελον κρίνει δικαιότερον.

ΕΓΓΡΑΦΑ

Senato Segreta. Deliberazioni. Misti. R^o. 31 f° 23r.

MCCCLXIII Indict. II^a. Die primo Julii.

Ser Marcus Justiniano
Ser Petrus Darmario
Sapientes Ordinum.

Capta

Cum quidam Archiepiscopus Ariminorum, partium maris maioris, comparuerit, coram Domino, cum litteris duche et consiliariorum

Crete exponens quod ultra famulos II^m Arminorum libenter uenirent habitandum, in insula nostra Crete, possendo habere locum, et quod sint tractati tamquam Veneti. Et requisito, dicto Archiepiscopo, de loco et modis et conditionibus finaliter fuerit contentus et petierit
 5 quamdam Ecclesiam antiquam, que est in Candida et uocatur Ecclesia Ariminorum. Et ultra eam, petierit etiam quemdam campum, olim Judeorum, confinantem cum dicta Ecclesia pro fiendis habitationibus et aliis sibi necessariis. Vadit pars ut detur principium facto, et pro
 10 bono loci nostri predicti, quod dicta Ecclesia, que olim fuit et ad presens uocatur Ariminorum, libere detur eis, et ultra ipsam, detur etiam prefatis Ariminis, campus predictus, olim Judeorum qui est ibi prope, pro habitationibus et aliis necessariis fiendis sicut petit Archiepiscopus predictus. Mandetur insuper, duche et consiliariis Crete quod si
 15 circa uel prope Ecclesiam predictam Ariminorum essent alique domus communis uel specialium personarum, de quibus possent, sine damno notabili communis, uel specialium personarum, eis complacere dent et assignent ipsis Ariminis, pro sua habitatione. Et si aliquis lamentaretur, de hoc, Duchas et Consilarii prouideant in compensationem illorum, per illum modum, qui sibi melior uidebitur pro spetialibus
 20 personis, et pro communi, ut dicti Arimini causam habeant uenendi ut dictum est. In facto autem tractandi ipsos, tamquam Venetos nostros, ordinetur, quod omnes Arimini qui uenient habitatum, in partibus Crete, uel in aliis locis nostris usque quatuor annos proximos debeant tractari, tamquam Veneti nostri, et a dicto termino in
 25 antea prouidebitur, de elongatione termini, sicut uidebitur Ducali Dominio. Insuper complacatur dictis Ariminis, secundum requisitionem, dicti Archiepiscopi, quod nostra nauigia, super quibus uolent leuari, pro ueniendo, ut est dictum, debeant, eos leuari, cum mercibus et bonis suis, tractando eos in nabulo, et aliis omnibus, tamquam
 30 Venetos nostros. Et si aliqui uolent leuari sine mercibus, leuentur et accipiatur ab eis pro testa, illud quod sit conueniens. Et si ultra conueniens peteretur ab eis, ita quod non possent esse concordēs cum nauigiis, nostri consules uel rectores illarum partium, taxent et ordinent, id quod sit conueniens. Et si aliquo casu per illos consules uel
 35 rectores non foret taxatum, et predicti Arimini, reputarent se grauatos, sit reseruatum, Ducali dominio uel rectoribus nostris locorum, ad que ibunt taxandi, ordinandi et disponendi, sicut eis, melius et iustius apparebit.

Alii — non 2 — non sinceri 1.

ΣΠ. Μ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ